

setkání s norským profesorem ekonomie Raftem: „Když jsem vyšel na ulici, předjelo mě policejní auto a legitimovali mě.“ Ve skutečnosti jsem byl legitimován o několik ulic a rohů dál osobou v uniformě VB, která mě nesledovala – byla dobré dva metry vysoká – ale čekala na mne a vypsalala si jakési údaje z mé občanské legitimace; žádné policejní auto jsem v těch tichých, temných postranních uličkách nezpozoroval.

(In: *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova českého snáře*. Praha, Edice Petlice /samizdat/ 1981)

PAMĚTI JAKO MEMENTO

Milan Jungmann

Všechny dosud vydané svazky *Paměti* Václava Černého jsou nepochybně zajímavé a osobitým způsobem zaznamenávají podobu určité historické situace našeho národa a naší kultury, vypovídajíce ovšem také o tom, jak žil a jaký je jejich tvůrce. Avšak čtvrtý svazek je nejen svým materiálem, tj. vzpomínkami na léta 1945–1960, ale i svým vášnivým patosem zcela mimořádný. Hlasem „proroka naruby“ hřmí V. Černý do svědomí současníků, jako by nám předával poslední poselství posledního velkého individualisty naší doby, vědom si, že už nikdy nikdo jiný nedokáže tak znepokojivě oživit paměť těch, kdo tuto dobu žili a ovlivnit postoj těch, pro než už je, či bude jednou historií.

Proroci jsou ovšem v moderní společnosti málo oblíbeni, neboť jejich požadavky jsou pro většinu lidí příliš nekompromisní, kladou na nás neúměrné nároky a neumějí odpouštět malost ani prostřednost. Proto je tato kniha pro jedny beze zbytku úctyhodným činem velké osobnosti a jiným je nepřijatelná nejen pro své provokativní formulace a závěry, ale i pro celkové „velikášské“ ladění. Vášnivost soudů V. Černého vzbuzuje naprostý nesouhlas, či naopak bezvýhradné nadšení, a spory o ní se vedou i tam, kde je známa jenom z doslechu. Nic víc si kritik typu V. Černého ani nemohl přát. Ale tak jako v jiných případech i tady platí,

že tyto *Paměti* mají být především pochopeny ve svém přínosu, nikoli jen zatracovány nebo vynášeny.

*

Duchovní struktura individualisty je pro dnešní generace už tak neznámá, že je prostě nepochopitelná. Ve Václavu Černém ji pomáhali konstituovat jeho velcí učitelé, ale i on sám pro ni měl nepochybně dispozice – zbytečně se nezabýval romantismem a otázkou titánství v literatuře. Jeho záměrně jednostranné, vyhroceně formulované a někdy přímo dráždivé charakteristiky se zdají dnes zbytečně přepjaté a jeho polemický spár připadá mnohým až hrdopyšný, ve skutečnosti však by bez nich tato osobnost nebyla tou osobností, jakou je. Marnivě hýřivé slovní gejzíry a opětovně zdůrazňované vědomí vlastní neomylnosti a nezastupitelnosti tvoří konstitutivní prvek jeho intelektuálního fondu. Pozastavovat se proto nad jeho pohrdavými invektivami vůči některým postavám naší literatury znamená zatarasit si cestu k pochopení podstaty těchto soudů, které jsou vždycky podnětné, ale v mnoha případech ovšem i rozporné, jak rozporná je sama osobnost tohoto individualisty.

Autor *Pamětí IV.* se teď soustřeďuje především na ony momenty nedávných dějin, které mu dávají příležitost podejmout se úkolu neúplatného *strážce mravnosti a charakternosti* české kultury. Legitimaci k této úloze čtenáři nepochybně předložil celou svou minulostí, tím, jak v každém okamžiku svého života stál na svém přesvědčení, bez ohledu na důsledky. Černý ctí talent, ale zavrhně ho ve chvíli, kdy zjistí jeho mravní defektnost, a zruší i letité přátelství, jakmile se třebaš velký básník jen nepatrně odkloní od jeho rigorózního postulátu (viz rozchod s Františkem Halasem). Étos kultury je mu nade všecko a bez charakteru mu není kultury. Černý žádá na tvůrcích, aby byli intelektuálními vůdci, vskutku oním proskribovaným „svědomím národa“, aby si byli vědomi své *odpovědnosti* za mravní stav národa. V otázkách svědomí jsou „Mistři kultury“ ničím nezastupitelní, žádná instance, žádný kolektiv, žádný orgán nemůže plnit jejich hluboce intimní povinnost. Proto selhání v tomto ohledu je mu důkazem hluboké krize osobnosti, důkazem rozvratu oněch základů, na nichž spočívá a bez nichž se hrouť sám smysl kulturní tvorby jako projevu lidskosti. Tady u něho neplatí žádné taktizování a žádné ústupky, není ochoten dělat kompromisy nejen s jednotlivci, kteří vyznávají zásadu spojit se na chvíli s ďáblem, aby si zachovali možnost přežití, není ochoten dělat kompromisy ani s celou společností, jakmile popírá jeho morální normy, ba dokonce ani s dějinami, když svou mocí drtí jeho osamocený vzdor. Umí až titánsky vzdorovat, ale i pohrdat každým a vším, co popírá charakterotvornou sílu kultury. Proto například dílo J. Demla,

jehož básnickou jedinečnost rozpoznal F. X. Šalda, od sebe jaksi štítivě odsouvá, protože mu v něm vadí charakterové kazy příliš povážlivé, než aby je stačil vykoupit poetický půvab.

Jen nepochopení či zlá vůle mohou stavět do jedné roviny individualismus a elitářství. Ve V. Černém je zásada mravnosti jako základního požadavku kultury naopak přímo vázána na požadavek *demokratičnosti*, demokratické tradice, vyplývající z našich dějin od obrození. Ve své nedávné masarykovské studii nenechal V. Černý vlastně kámen na kameni z filozofické a historické koncepce TGM, ale vyzdvihl ho nesmírně vysoko jako nenahraditelnou osobnost, jež poskytla novému společenství v právě vzniklém státě vzorce chování, ovlivňující utváření demokratických postojů. Poměren těmito nároky zůstává mu E. Beneš pouhým politikem, nikoli státníkem s působením na duchovní procesy ve společnosti. V. Černý se dotkl činnosti E. Beneše už v minulých svazcích, teď má příležitost demonstrovat na vývoji po roce 1945 tragický omyl celé demokratické garnitury s prezidentem spjaté, a v důsledku toho i její katastrofální porážku.

O tomto tématu bylo už hodně napsáno. V. Černý si může připsat zásluhu, že sugestivním podáním svého osobního osudu ukázal propastnou hloubku rozporu, jenž se tajil už v tomto prvním osudovém okamžiku našich národních dějin po válce. V jeho líčení vynikne totiž názorně fakt, že vítěz nevědomky převzal něco z mentality poraženého, že si dal vnutit metody neslučitelné s demokracií. Benešův „syndrom Mnichova“ a myšlenka odvety ho zaslepily natolik, že byl i se svými spojenci ochoten přistoupit bez nejmenších obav z budoucnosti na zásadu, která je s demokratickým parlamentarismem vlastně v rozporu, totiž že jakákoli opozice by byla protivlastenecká, nepřátelská a rozbíječská, protože by byla proti *jednotné* vůli celého národa budovat novou, spravedlivou vlast. Od této chvíle se každá kritická připomínka mohla označovat za podezřelý rozvratnictví. Jednotnost, jednomyslnost, přitakavačství se měly stát základními postuláty i v kulturní politice. Pověstný „démon souhlasu“ se už tehdy tiše ujímal své moci nad dušemi lidí.

Princip, jenž nepočítá s tím, že život je mnohotvárný a rozporuplný, a že tedy není prakticky možné, aby byl v jakémkoli ohledu naprosto „čistý“, spočívá vlastně na starém inkvizičním přesvědčení, že životní pestrost je hřích a že jen přehledná, jednotně věřící společnost zaručuje spásu. Opakem tohoto principu je vědomí, že pro lidskou společnost neexistuje takový „tmel“, který by ji beze zbytku sjednotil, a že mnohost a rozdílnost jsou naopak projevem plnosti života. Respektování této zásady předpokládá uznání prospěšnosti názorového střetání, respektování jiného mínění a jiných názorových směrů. V tomto smyslu se postavil ve třicátých letech

K. Čapek *proti vylučování* komunisty V. Nezvala z české literatury, neboť by to vedlo k jejímu ochuzení. Avšak onen inkviziční princip, jenž nepočítá s tím, co je jiné, odlišné, jenž chce mít všude „čisto“, ten naopak v zájmu ideální jednoty *vyžaduje vylučování* ze samé své podstaty: nevidí v tom ochuzení, ale upevnění *svých* hodnot. V Černého *Pamětech* je s drtivou přesvědčivostí předvedena tato metoda vylučování v praxi. Jakmile byla jednou „v zásadě“ uznána, začne se agresivně zmocňovat stále dalších duchovních území a jejímu postupu není konce. Vyloučení politické opozice v roce 1945 bylo ve svých důsledcích takovým uznáním práva společnosti na „čistotu“ a jednotu, a tedy i na represi proti všem, kdo ji tam či onde porušují, kdo jsou kazisvěty jednotného snažení. Až bude ideálu „čistoty“ dosaženo, vznikne i kýžená *nová kultura* se zcela novou morálkou – mravně je pro ni to, co slouží socialismu; co se zdá být jen trochu „jiné“, odlišné, musí z ní zmizet. Umění, které se pyšní svou ideologickou čistotou, se vlastně hrdě hlásí k tomu, že není výplodem života, neboť ten je vždycky taky ušpiněný, zakrvácený a páchnoucí, zatímco jeho požadovaná čistota je pouhý ideologický klam. Je také zřejmé, že takové umění těžko objeví něco ze zázraků života.

Počínání těch mladých, kteří v roce 1948 dostali volnou ruku k vylučování z vědy a umění, spočívalo ve víře, že zachraňují jejich pokrokovou čistotu před špinou reakce. Vycházeli z dogmatické jistoty, že rozdíl dvou postojů eo ipso znamená nepravost jednoho z nich, nikoli projev rozmanitosti subjektivního postoje. I ten, kdo sám v téhle akci neměl prsty a zažil pak její reprízu v roce 1969, má nad čím přemýšlet. Uvědomuje si, že i tento nový postih kultury byl jen v logice dogmatického uvažování a že patří k těm jevům, jimž se říká zlomyslnost dějin. Princip ideologické čistoty vyhledává své oběti neustále a vytrvale, vyžaduje nezbytně vždy nové odpadlíky, škůdce a pomýlence, pěstuje si své věrné a kolísavé, loajální a podezřelé, jimž odměřuje poety a možnosti, jak komu.

V kapitole o důsledcích roku 1948 ve vědě a literatuře soudí V. Černý o svých tehdejších odpůrcích bezohledně a jeho invektivy plné pohrdání zní velmi osobně. Ale prokázal věc zcela nadosobní, a ta jediná je důležitá: že plně pochopit naši současnou situaci lze jen tehdy, když si uvědomíme, jak nezbytně povstala z té předchozí; jeho subjektivní přístup zde byl tedy ve službách požadavku objektivního historismu. Málo platné: situace roku 1969 povstala ze situace roku 1948, a ta zase ze situace roku 1945. Válka, časově už tak vzdálená, vlastně pořád ještě žne svou zlověstnou setbu. „Obrodný proces“, jenž chtěl mimo jiné odčinit hříchy roku 1948, zůstal jen pokusem zrušit neblahou tradici diskriminace.

Kapitola věnovaná létům padesátým a procesům shrnuje na malé ploše fakta a události, které člověkem otřesou. Citáty z projevů předních

spisovatelů a básníků, schvalujících hrůzy doby připomínající shakespeareovské krvavé drama, se zdají dnes projevem davového pomatení myslí, ne-li šílenstvím. V každém případě selhal právě étos tvůrců, který je Černému hlavním smyslem kultury. Shrnutí otřesných skutků je sice drtivé, ale nestačí samo vysvětlit tragiku doby a jejích aktérů, a Černý si ani neklade otázku, jak k takovému masovému selhání mohlo dojít. Odsuzuje a pohrdá, nesnaží se pochopit a vysvětlit budoucím, aby se vyvarovali opakování. Abychom však nepodlehli iluzi, že to všechno bylo šílenství, že většina české literatury se vědomě dala do služeb zla, musíme se po vysvětlení ptát.

Myslím, že zde je zapotřebí všimnout si sugestivního účinku marxistické, stalinsky ještě zdeformované doktríny na levicové intelektuály. Není přece náhoda, že hanebné, přísluhovačské „čecháčkovství“, pojem, kterým V. Černý hýří, vůbec nebylo jen českou specialitou, vyskytovalo se i v zahraničí – a vyskytuje se dodnes – a zejména ve Francii se, jak známo, našli lidé, ochotní přinejmenším mlčet o smrti svých přátel (P. Eluard) a nepozastavovat se nad „zradami“ kamarádů (Z. Kalandry například). Tyto lidi spojuje mystická víra ve vykupitelskou sílu jejich doktríny a ve jméno její čistoty odsuzují, vylučují a upalují všechno jiné a všechny, kdo ruší jejich ideál. Na vysvětlení zruďnosti oné doby nebude snad od věci ocitovat z knihy esejí známého etologa Konráda Lorenze Osm smrtelných hříchů civilizovaného člověka: „Něco, co není než nepotvrzenou vědeckou hypotézou ... snadno zapustí kořeny jako článek víry, ovlivňující nejen vědecké názory, nýbrž i veřejné mínění ... Lidé začínají bojovat za svoje doktrinářské přesvědčení s vehemencí, jaká by byla odůvodněná jen v případě obrany dobře prověřené moudrosti a vědění staré kultury. Kdokoli, kdo není s novým názorem konformní, je označován za odpadlíka, je pomlouván a pokud možno diskriminován. Stává se terčem vysoce specializované »davové« reakce sociální nenávisti. Taková doktrína, povýšená na roveň všeobjímajícímu náboženství, poskytuje svým stoupencům subjektivní uspokojení »zaručeného vědění«, které má pečeť zjevení. Všechna fakta, která jí odporují, jsou popřena, ignorována či nejčastěji potlačena...“ Zdůrazňuji, že autor nemluví v tomto případě o marxismu, ale obecně.

A na tuto popsanou situaci navazuje další pozorování z téže knihy: „Kterákoli jasně diferencovaná kulturní skupina má sklon se považovat za oddělený druh, neboť neakceptuje členy jiných srovnatelných jednotek za rovnocenné. V mnoha domorodých jazycích výraz pro svůj vlastní kmen zní prostě »člověk« (men). Zabít člena sousedního kmene tedy neznamená skutečnou vraždu... Nepřátele ... můžeme beztréstně zabít, neboť pocítujeme, že to vlastně nejsou lidé. Podporování tohoto postoje patří samozřejmě mezi osvědčené techniky všech podněcovatelů války...“

Cožpak nebyla v těch letech u nás atmosféra občanské války se vším všudy, s rozdmýchávanou třídní nenávistí až za hrob? V. Černý se na několika místech vyznává, že není schopen nenávisti, že si však vyhrazuje pohrdání. Nenávist zbavuje lidi vskutku soudnosti do té míry, že po čase sami nedokáží ani uvěřit, jak se mohli určitých činů vůbec dopustit. Avšak v atmosféře davové (třídní) nenávisti se vytváří inkviziční mentalita s hrozbami represí zcela zákonitě a masově se objevují noví Galileo Galileové, kteří v zájmu přežití odvolávají svá učení, jakmile zahlédnou „mučící nástroje“, jak to u nás udělali tehdy J. Mukařovský, B. Havránek aj. V. Černý nikdy nepodlehł svůdnému triku smlouvy s ďáblem a má tedy právo pohrdat. Galileové jsou smutným jevem lidské kultury, ale žel nevyhynou ještě dlouho, protože duchovní svoboda je stále vzácný statek. Jakmile je věda, umění a kultura vůbec vydána všanc jiným soudům než veřejné kritice rozumu, je v nebezpečí víc než jen charakter jednotlivého intelektuála. Pak si i geniální vědec, jakým byl například sovětský fyzik L. D. Landau, vytvoří životní krédo z paradoxu „je líp být pět minut zbabělcem než celý život mrtvolou“ – a není to jen důsledek jeho charakterové laxnosti či zbabělosti (viz E. I. Andronikašvili, Vzpomínky na kapalné hélium). Tu už je zřejmé, že selhání se netýká jen jednotlivce, ale celého společenství, a nezachrání je sebestatečnější čin – ten se však může stát onou „dračí setbou“, o níž V. Černý mluví v souvislosti se svou tehdejší činností.

Zpustošení kultury, k němuž došlo po roce 1948, zpřetrhání pout k určitým tradicím, jímž vzala za své soudržnost celku, nebylo nikdy zcela překonáno a projevuje se dodnes například i ve školství, kde zásady Zdeňka Nejedlého (Černým tak drtivě odsouzené) zahájily permanentní a nekončící reformy, z nichž každá další je horší předešlé a ještě víc rozrušuje humanitní cíle výuky a výchovy. Nové pogromistické tažení po roce 1968 jen prohloubilo ztráty už tehdy napáchané. Proto taky jsou tak farizejské nářky nad vandalismem a nekulturností mladých lidí, vždyť duch násilného vyhlazování hodnot národní kultury a pohrdání vším „jiným“ ovládl mysl právě těch, kdo nad vandalismem tak nařikají. Tajemné jsou však cesty tohoto ducha násilnictví. Jak víme, rozvrátil talenty ne právě nejmenší: jedni umělecky ochabli (Řezáč, Pujmanová), jiní zcela ochrnuli (Glazarová). Je však udivující, že V. Černý chápe sebevraždu K. Biebla jako oběť doby, nikoli jako zákeřný vliv tohoto ducha ničivosti – vždyť sbírka *Bez obav* může sloužit za školní příklad poezie živené ideologií stalinismu; zato však zironizuje několik básniček, v nichž jí podlehl František Halas, ačkoli celek halasovské poezie s ní byl v zásadním rozporu, jak neomylně rozpoznal L. Štoll.

Právě nad některými podobnými nesrovnalostmi soudů V. Černého si kritický čtenář uvědomuje meze jeho metody. Národní hrdost se leckde nebezpečně začíná podobat nacionalismu a mravní rigoróznost se zvrací v moralismus. A ten ve své statickosti není s to postihnout skutečnost v její plnosti a pohybu a zahlédnout síly, z nichž vychází možnost překonání stagnace či krize. Autor *Pamětí* je někde doveden svou důsledností v moralistním chápání lidí a událostí až ke krajnostem, kde už nerozpozná, že se dopouští chyby, kterou jinde odsuzuje. Oprávněně odmítá uznat kolektivní vinu Němců za válku a nacismus, ale snadno přiřkne kolektivní vinu za zvrácenosti padesátých let (při úvahách o úloze R. Slánského) Židům, formuluje to tak, že nejsme my jim, ale oni nám dlužníky. On, který je hrdý na přátelství s E. Hostovským a jemuž nikdo neupře zásluhy o dílo J. Ortenu, dává u každého českého Žida do závorky jeho původní německé jméno, jak to s oblibou dělá každý antisemita.

A co je ještě závažnější: Černého metoda mu ani neumožňuje odlišit mezi těmi, kdo jaksí konstitutivně byli, a tedy navždy zůstanou stalinisty, a těmi, kdo sugesci této doktríny překonali v praxi, celou další činností ve vědě či umění. Černý nemá smysl pro vysledování procesu, jenž vedl k „osvícenějším“ šedesátým letům; závěrečnou kapitolu jako by psal někdo jiný, je stroze kronikářská, popisná a takřka neosobní, lišíc se tím zásadně od předešlých. Naprostá neschopnost pokory, vlastní ovšem jeho individualistickému kritickému typu, ho vede k jakési udivující starozákonní nesmiřitelnosti a tvrdošijnosti, jež nejen neodpouští, ale nedovolí mu ani teď vidět vědecké výkony protivníka objektivněji, když už se dnes uznávají všeobecně, jako tomu je v případě strukturalismu J. Mukařovského. Poněkud méně křiklavé je to u R. Grebeníčkové, kterou V. Černý degraduje na vědecky bezmocnou modrou punčochu, ačkoli ona se mezitím stala vynikající germanistkou a znalkyní českého romantismu. Pověstný je pak Černého odpor vůči Haškovu *Dobrému vojáku Švejkovi*, názorný příklad toho, jak moralismus není s to rozpoznat určité hodnotové protiklady.

Jsou v *Pamětech* problémy, jež by si zasloužily speciální zamyšlení, například pojem socialismu, který Černý nijak nespecifikuje, leda tím, že „není marxistický“. Poněkud neuvěřitelně zní, když prohlašuje, že se nebojí ani krve na rukou, neboť se považuje za revolucionáře, apod. Ale tím a mnohým dalším se budou jistě zabývat ještě další kritici jeho díla.

*

Leckdo může popírat, že je V. Černý velký umělecký kritik, leckdo může odmítat jeho individualistickou vědeckou metodu, leckdo mu může vytýkat neskromnost, namyšlenost, sršatost, nesnášenlivost atd., ale jedno mu neupřeme nikdo: že za nejtěžších podmínek, šikanován a zostouzen,

zachoval si nedotčenu svou vědeckou hrdost a lidskou integritu, že nikdy a v ničem neodpadl od svého základního přesvědčení o nezbytnosti mravního principu a demokratické tradice naší kultury jako součásti evropského vývoje, že vždy dovozoval, že bez těchto dvou žvlů se z politického národa s určitým mravním posláním v dějinách stane pouhá masa výrobců ocele a obilí, neschopná nést svůj úděl. To je Černého zásluha, jí zaujímá v našich duchovních dějinách jedinečné místo a je jejich velkou osobností. Sám za sebe, jsa jedním z těch, kdo pochopil až po letech bludnost „uhlířské víry“, zjednodušující nepřipustně složité vlnění historie a ochuzující lehkovážně národní kulturu o vyloučené hodnoty „cizorodého“ původu, vzdávám tomuto muži úctu především za jeho celoživotní statečnost a jasné zření k základnímu zákonu tvorby, jenž zní, že tvorba má být zdokonalováním *lidskosti*.

Černého *Paměti IV.* jsou mementem, varováním, že demokratickou „kulturu lze sfouknout jako svíčku“ (K. Lorenz) – a zbude na ni jen vzpomínka. Ale život oponuje takovému pesimismu: touha po duchovní svobodě je nezníčitelná a sebezáchovné síly v národě se po čase vždy podivuhodným způsobem znovu prosadí novou tvorbou s překvapivě novými kvalitami. V. Černý, znalec baroka, to jistě velmi dobře ví. Tento novozákonní tón naděje však už v závěru jeho *Pamětí* nezazněl a snad ani zaznít nemohl. Důrazněji ho nasadit je úkolem dalších generací.

(*Rozmluvy /Londýn/ 1985, č. 4, s. 199–206*)

ZATRACENÉ DĚJINY

Milan Šimečka

Dokud se paměť Václava Černého procházela spadaným listím starých dobrých časů, bylo to příjemné čtení. Říkal jsem si: studovat v Dijonu, to muselo být něco! Když se tatáž paměť začala přibližovat k časům, které už nebyly tak vzdálené, začala se vytrácet melancholická idyla. Nyní vydala paměť Václava Černého svědectví, které není už vůbec příjemným čtením.